

ELŻBIETA OLZACKA
Uniwersytet Jagielloński

PROCES SPOŁECZNEJ KONSTRUKCJI BOHATERA
W WARUNKACH TRWAJĄCEGO KONFLIKTU
— ANALIZA NA PRZYKŁADZIE HEROIZACJI UCZESTNIKÓW
UKRAIŃSKIEJ REWOLUCJI GODNOŚCI I WOJNY W DONBASIE

WSTĘP

Badania nad koncepcją „bohatera” i „bohaterstwa” mają długą tradycję. Wystarczy tu przywołać klasyczne dzieła Thomasa Carlyle’a (2001 [1841]), Otto Ranka (1914) czy Josepha Campbella (2013 [1949]), skupione wokół roli bohaterów mitycznych i „wielkich ludzi” w historii i kulturze. Współcześnie badania nad heroizmem prowadzone są zarówno na gruncie antropologii, historii czy szeroko pojętego kulturoznawstwa (Mosse 1991; Trzeciński 2006; Hutchins 2011; Kohen 2013), jak i psychologii, w której eksperymentalnie testuje się indywidualne i społeczne predyspozycje do heroicznych zachowań (Franco, Blau, Zimbardo 2011; Franco, Zimbardo 2016). Bohater jest również przedmiotem badań socjologów, którzy widzą w nim utrwalony w kulturze wzór osobowy, odzwierciedlający hierarchię wartości społecznych i stanowiący model do naśladowania i narzędzie kontroli społecznej (Klapp 1954; Ossowska 1973; Goode 1978). W nowszych ujęciach, inspirowanych społecznym konstrukttywizmem, heroizm rozumiany jest jako proces, w którym pojęcie bohatera podlega nieustannej rekonstrukcji i reinterpretacji (Scheipers 2014, s. 14; por. Frisk 2019). Większość analiz w tym zakresie poświęcona jest

przemianom we współczesnych społeczeństwach zachodnich. Zdaniem niektórych badaczy wkroczyły one w „erę postheroiczną”, w której ryzykowanie życia i śmierć nie mogą być już ceną za realizację wartości politycznych (Luttwak 1995; Coker 2007; Enemark 2014; Kober 2015). Przedstawieniu „postbohaterskiej” kondycji społeczeństw Zachodu poświęcona będzie pierwsza część tych rozważań.

Warto jednak zauważyć, że choć bohaterowie „rodzą się” zarówno w czasie pokoju, jak i wojny, to w tym drugim przypadku są szczególnie istotni, tak w wymiarze organizacji, mobilizacji i legitymizacji działań zbrojnych podejmowanych przez prowadzące wojnę państwo (por. Kaufman 2001), jak i w procesie tworzenia narodowej narracji (Gillis 1996; Ashplant, Dawson, Roper 2000). Heroiczna śmierć umożliwia kształtowanie znaczeń jednoczących zbiorową tożsamość i zakreślających granice wspólnoty politycznej (por. Mosse 1990; Čolović 2001). Dlatego następnie poddam analizie proces społecznej konstrukcji bohatera w szczególnych warunkach trwania konfliktu na przykładzie heroizacji uczestników ukraińskiej Rewolucji Godności¹ (2013–2014) i wojny w Donbasie (2014–). Społeczeństwo ukraińskie od 2014 roku przeżywa konflikt, w którym stawką jest nie tylko integralność terytorialna kraju, ale również suwerenność narodowa Ukraińców. Współczesne wydarzenia na Ukrainie tworzą — używając określenia Michaela Herzfelda (1991) — czas monumentalny. To czas, w którym wielkie czyny jednostek poświęcających swoje życie w imię społeczne cennych wartości i ideałów mogą stać się podstawą konstruowania mitów politycznych (Čolović 2001; Tsang, Woods 2014), ale również zbiorowej traumy (Aleksander i in. 2004). Druga część rozważań ma na celu analizę sposobów społecznej konstrukcji nowych ukraińskich bohaterów. Przyjrzę się działaniom podejmowanym zarówno na poziomie instytucji państwowych, jak i społeczeństwa obywatelskiego. Pozwoli to na sformułowanie odpowiedzi na pytania, w jaki sposób tworzy się bohaterów, jacy aktorzy biorą udział w tym procesie i jaką rolę mogą odegrać bohaterowie w warunkach trwającego konfliktu zbrojnego.

Podstawą rozważań jest jakościowa analiza materiałów zgromadzonych podczas pięciu pobytów badawczych na Ukrainie, od czerwca 2017 do lutego 2019 roku, obejmujących Kijów, Lwów, Iwano-Frankiwnsk,

¹ Wydarzenia mające miejsce w Kijowie między 21 listopada 2013 r. a 21 lutego 2014 r. są określane mianem Majdanu, Euromajdanu bądź Rewolucji Godności (zob. Portnov 2014; Onuch, Sasse 2016). To ostatnie określenie jest nazwą oficjalną, używaną zarówno w ukraińskiej legislacji (np. Dekret Prezydenta Ukrainy nr 69/2015), jak i w ukraińskiej sferze publicznej.

Dniepr i Odessę. Podczas badań terenowych zgromadzony został bogaty materiał audiowizualny, przeprowadzono także wywiady z osobami zaangażowanymi w procesy memorializacji niedawnych i bieżących wydarzeń na Ukrainie. Wśród wykorzystanych materiałów znalazły się również oficjalne dokumenty państwowe, takie jak ustawy i rozporządzenia, publiczne przemówienia prezydenta Ukrainy, materiały zamieszczone na stronach Ukraińskiego Instytutu Pamięci Narodowej i innych instytucji, a także materiały prasowe.

BOHATERSTWO W DOBIE POSTHEROICZNYCH WOJEN

Heroizm zarówno w klasycznych definicjach, jak i potocznym rozumieniu jest związany z odwagą i ryzykiem podejmowanym w imię społecznie cenionych wartości (Scheipers 2014, s. 3; Franco, Blau, Zimbardo 2011, s. 100). Bohatera tworzy stanięcie „twarzą w twarz” z własną śmiertelnością i umiejętność przewyciężenia strachu i słabości, które się z taką sytuacją wiążą (por. Kohen 2013). Bohater to ktoś, kto mimo niebezpieczeństwa nie zawaha się, nawet jeśli będzie musiał ponieść najwyższą ofiarę. Wojna i rewolucja, w czasie których śmierć staje się powszechna, a heroiczne postawy są szczególnie cenione, zawsze stanowiły specjalny czas dla bohaterów. Jednak każda epoka, jak zauważa Christopher Coker (2014, s. 69), ma swoje wojny i takich bohaterów, na jakich zasługuje. Wszystkich ich łączy fakt postępowania zgodnie z heroicznym kanonem czasów, w których przyszło im żyć i walczyć. Czyn bohaterski był różnie rozumiany przez starożytnych Greków, średniowiecznych rycerzy, japońskich samurajów, ochotników rewolucji francuskiej i uczestników „operacji humanitarnych” w XXI wieku, gdyż definicja bohaterstwa w dużej mierze zależy od wartości i ideałów istotnych dla danej społeczności.

Przez długie stulecia w Europie bohaterem mógł stać się właściwie jedynie szlachetnie urodzony mężczyzna. Dopiero w epoce „wojen rewolucyjnych” i „wojen narodów” (zob. Howard 2001) masowe i powszechne bohaterstwo wszystkich obywateli stało się normą społeczną. W procesie „demokratyzacji chwały” heroiczne czyny chłopca, robotnika czy szlachetnie urodzonego uległy zrównaniu, a jednocześnie każdy z nich został zobowiązany do bohaterstwa i poświęcenia się w imię swojej ojczyzny (por. Olzacka 2016, s. 131–135). Żołnierz stał się dwudziestowiecznym wcieleniem militarne heroizmu i nosicielem szczególnych dla narodu wartości i ideałów, swoją postawą i czynami miał kształtować mit i tożsamość wspólnoty politycznej. Również dzisiaj, w idealnym świecie wielu wojskowych dowódców, politycznych liderów i zwykłych obywateli, każ-

dy żołnierz jest bohaterem, gotowym do poświęcenia swojego życia, gdy tylko wymagać będzie tego Sprawa. Jak zauważają Nicola Cooper i Martin Hurcombe (2009, s. 103), „żołnierz jednocześnie reprezentuje i jednoczy społeczność”, a w ramach państwa narodowego „jest narzędziem kulturowej i politycznej hegemonii, wykorzystywanej w celu legitymizowania i utrwalania *status quo*”. Mężczyzna z bronią, stający w obronie ojczyzny i narodu, stał się również wzorem męskości, powielanym nie tylko przez państwową propagandę, ale również przez popkulturę (Dawson 1994).

Obecnie związki między wojną a nacjonalizmem przestają być tak oczywiste, jak jeszcze w połowie ubiegłego stulecia. Obserwatorzy współczesnych konfliktów zauważają, że walka i śmierć w czasie działań wojennych niekoniecznie muszą wiązać się ze sprawą narodową i być inspirowane patriotycznymi uczuciami. Reinterpretacji uległa także sama kategoria heroizmu, który — zdaniem niektórych badaczy — oderwał się znaczeniowo od pojęcia „dobrej, szlachetnej śmierci” (Frisk 2018, s. 900). Rosnąca „awersja do strat w ludziach” czy wręcz dotycząca ich „fobia” sprawiają, że ryzykowanie swojego życia w walce nie jest już rozumiane jako konieczny, a nawet pożądanym element heroicznego czynu (zob. Smith 2005). Badacze tłumaczą to czynnikami socjologicznymi związanymi ze spadkiem wskaźnika urodzeń w zachodnich demokracjach (Luttwak 1995, s. 122) oraz wzrostem roli debaty publicznej na temat kosztów wojen i ich potencjalnych zysków z punktu widzenia interesu narodowego (Smith 2005; Gelpi, Feaver, Reifler 2009).

Koncepcja „wojny postheroicznej” (*postheroic warfare*) opiera się na trzech głównych zasadach, zakładających dążenie do maksymalnej redukcji strat wśród własnych żołnierzy, miejscowych cywilów oraz sił przeciwnika, nawet kosztem celów operacyjnych danej misji. Jak zauważa Avi Kober (2015, s. 99), brak strat własnych rozpatrywany jest obecnie jako główne kryterium oceny powodzenia bądź porażki operacji militarnych. Dążenie do „humanizacji wojny” obejmuje również ludność wrogiego kraju, która często traktowana jest jak „ofiary zbrodniczych, niedemokratycznych reżimów”, zasługujące bardziej na współczucie niż śmierć (Kober 2015, s. 101). Implementację założeń wojny postheroicznej ułatwia rozwój wojskowych technologii, zwłaszcza tych związanych z systemami obronnymi oraz możliwością precyzyjnej selekcji i eliminacji przeciwników z dużej odległości (Kober 2015, s. 102; por. Gray 2006).

Inni badacze postheroizmu kładą większy nacisk na zmiany w wartościach i ideałach społeczeństw Zachodu. Homeryckie, romantyczne i wagnerowskie koncepcje heroizmu tracą w dzisiejszych czasach swój dawny blask, podobnie jak idea, że „słodko i szlachetnie jest umierać za Ojczyznę”

— zauważa Angus Calder (2004, s. x–xi). Zdaniem Christophera Cokera (2007, s. 1), współczesny „postheroiczny duch” wywodzi się ze wzmacniających się liberalnych przekonań i „głębokiego sceptycyzmu wobec wszelkiej zorganizowanej przemocy, niezależnie od jej formy”. Dlatego śmierć na polu bitwy nie jest już postrzegana jako adekwatne narzędzie realizacji wartości politycznych. Zanik dawnego „etosu wojownika” badacz wiąże z zanikiem „cywilnego patriotyzmu” w społeczeństwach zachodnich, które „nie mogą już postrzegać śmierci w walce inaczej niż w kategoriach marnotrawienia życia” (Coker 2007, s. 102). W relacjach ze współczesnych konfliktów toczonych przez zachodnie demokracje „bohatera” poświęcającego się w imię ideałów społecznych zastąpiła „ofiara” — skutek błędnego zarządzania ryzykiem przez decydentów wojskowych i politycznych (zob. Coker 2009). Badacze współczesnych konfliktów zauważają, że coraz częściej są one legitymizowane za pomocą nie patriotycznych, lecz uniwersalnych wartości, takich jak prawa człowieka, wolność, prawo społeczeństwa do samostanowienia czy demokracja. Zdaniem Cheyneya Ryana (2014), uniwersalne wartości mają zbyt słabą moc, by usprawiedliwić poświęcenie i zainspirować heroiczne czyny. Dlatego w erze „postnacjonalizmu” nie ma miejsca na bohaterów, gdyż nie ma już wartości, za które mogliby umierać.

Jednak transformacja bohatera w ofiarę — jak zauważa Sibylle Schepers (2014, s. 14–15) — nigdy nie jest akceptowana jednogłośnie, a antybohaterskie narracje zawsze prowokują pojawienie się przeciwnarracji. Fakt kwestionowania przeszłych i współczesnych bohaterów nie oznacza, że opowieści o heroizmie zanikną. Dlatego, jej zdaniem, zamiast mówić o jednostronnym procesie przejścia od „heroicznej” do „postheroicznej” kondycji społecznej, lepiej analizować heroizm z perspektywy nigdy nie kończącego się procesu konstruowania znaczenia walecznych czynów podejmowanych w imieniu społeczności politycznej. Tym bardziej że badania dotyczące upamiętnień żołnierzy brytyjskich (King 2010; Zehfuss 2009) i duńskich (Sørensen 2016), poległych w Iraku i Afganistanie, wskazują, że „postpatriotyczne wartości” mogą stać się zarówno podstawą konstruktu „dobrej, wojskowej śmierci”, jak i czynnikiem jednoczącym wspólnotę narodową (por. Frisk 2018).

Większość przytoczonych opracowań poświęcona jest procesowi konstruowania koncepcji „bohatera” i „bohaterstwa” we współczesnych zachodnich społeczeństwach, które od czasów drugiej wojny światowej nie doświadczyły masowych działań wojennych prowadzonych na własnych terytoriach. Dalej skupię się jednak na sposobach konstrukcji bohatera w społeczeństwie ukraińskim, które od 2014 roku znajduje się w stanie

konfliktu politycznego, społecznego i militarnego spowodowanego masowymi protestami Ukraińców na przełomie 2013/2014 roku, aneksją Krymu przez Rosję w marcu 2014 roku oraz trwającą do chwili obecnej wojną z separatystami z dwóch wschodnich obwodów kraju, donieckiego i ługańskiego.

„ONI ZAKRYLI NAS SKRZYDŁAMI”*:
SPONTANICZNY KULT NOWYCH UKRAIŃSKICH BOHATERÓW

Společne protesty, które rozpoczęły się w Kijowie 21 listopada 2013 r. demonstracją przeciwko decyzji prezydenta Wiktora Janukowycza o odłożeniu podpisania umowy stowarzyszeniowej z Unią Europejską, zostały poparte przez opozycję polityczną i już w grudniu przerodziły się w masową, ogólnokrajową rewolucję. Decyzja władz o użyciu siły przeciwko protestującym rozpoczęła proces społecznej mobilizacji i eskalacji przemocy politycznej (zob. Portnov 2014; Onuch, Sasse 2016). W styczniu i lutym 2014 roku, po dramatycznych wydarzeniach, w których zginęło ponad stu uczestników protestów, prezydent Janukowycz został zmuszony do dymisji i uciekł z kraju, a na czele państwa stanął nowy, porewolucyjny i prozachodni rząd z Arsenijem Jaceniukiem na czele. Jeszcze w tym samym miesiącu Rosja rozpoczęła militarną operację na należącym do Ukrainy Krymie, który ostatecznie 21 marca 2014 r. został formalnie przyłączony do Federacji Rosyjskiej. W czasie trwania tzw. kryzysu krymskiego prorosyjskie i antyrządowe demonstracje miały miejsce w kilku miastach wschodniej i południowej Ukrainy, nie tylko w Doniecku i Ługańsku, ale również w Charkowie, Dniepropietrowsku czy Odessie. Jednak tylko w dwóch pierwszych miastach separatystom udało się zdobyć znaczące poparcie społeczne i przy militarnym i organizacyjnym wsparciu Rosji byli oni w stanie przeprowadzić referenda i proklamować niezależne Republiki Ludowe². Nowy ukraiński rząd uznał tereny kontrolowane przez separatystów za terytoria okupowane i ogłosił przeciwko nim „antyterrorystyczną operację” (ATO), która szybko przybrała formę konwencjonalnych działań wojennych z wykorzystaniem dużych sił wojskowych, ciężkiej artylerii, pojazdów opancerzonych oraz czołgów (Yekelchuk 2015; Wilson 2016; Salkwa 2016; Maiorova 2017).

* Napis z muralu znajdującego się na kijowskim Placu Niepodległości.

² Republiki Ludowe zostały utworzone na terenach obwodów donieckiego i ługańskiego określanych wspólną nazwą Donbasu.

Konflikt zbrojny, który trwa nieprzerwanie od wiosny 2014 roku, jest największą humanitarną tragedią na terenie Europy od czasów wojen na Bałkanach w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku. Do tej pory w jego wyniku śmierć poniosło ponad trzynaście tysięcy osób (OSCE 2018), z czego znaczna część to żołnierze i członkowie ochotniczych formacji walczących na wschodzie Ukrainy. Należy również zauważyć, że choć działania militarne toczą się jedynie w dwóch obwodach, masowa mobilizacja w 2014 roku objęła całe terytorium kraju, a Ukraińcy zmanifestowali swoje zaangażowanie nie tylko wstępując do licznych ochotniczych batalionów, ale również tworząc oddolne sieci cywilnych wolontariuszy wspierających zaopatrzenie i wyposażenie ukraińskich sił zbrojnych (zob. Yekelchuk 2015; Maiorova 2017).

Rewolucji Godności i wojnie w Donbasie towarzyszyły i towarzyszą wielkie emocje i zaangażowanie społeczne. W warunkach tak aktywnej mobilizacji uczestnicy tych wydarzeń — a zwłaszcza ci, którzy w ich wyniku stracili życie — szybko zyskali status „nowych ukraińskich bohaterów”. Spontaniczne upamiętnienia osób poległych w trakcie protestów na kijowskim Placu Niepodległości (*Majdan Nezaležnosti*) rozpoczęły się zaraz po ich śmierci i przybrały postać „spontanicznych kapliczek” (*spontaneous shrines*). Jack Santino (2006) zdefiniował je jako czasowe upamiętnienia nagłych śmierci tworzone w przestrzeni publicznej przez ludzi kierujących się osobistymi motywacjami. Zazwyczaj są one zrobione z kwiatów, zniczy i świec, fotografii, rzeczy osobistych, notatek, maskotek, obrazów i przedmiotów związanych z kultem religijnym. „Kapliczki” te łączą prywatną potrzebę wyrażenia żalu i rozpacz z powodu czyjejs śmierci z publiczną funkcją jej upamiętnienia. Tego rodzaju „oddolna memorializacja” (Margry, Sánchez-Carretero 2011) zazwyczaj towarzyszy ofiarom tragicznych, nagłych i budzących społeczne zainteresowanie wydarzeń, takich jak ataki terrorystyczne, katastrofy, masowe morderstwa czy uliczne zamieszki pacyfikowane przez brutalną władzę.

W Kijowie, ale również w innych miastach Ukrainy, tego rodzaju spontaniczne, oddolne działania przybrały postać masowych akcji. Pierwsze śmiertelne ofiary Rewolucji Godności padły już w styczniu 2014 roku, ale najwięcej było ich w tragicznych dniach 18–20 lutego, kiedy zginęło łącznie co najmniej 80 osób. Już następnego dnia Ukraińcy masowo wyszli na ulice swoich miast, by oddać cześć poległym w Kijowie. Podczas żałobnej panachidy na Placu Niepodległości w charakterze *requiem* została wykonana stara pieśń żałobna „Płyną kaczki po Cisie” (*Pływe kacza po Tysyni*), która wkrótce stała się nieoficjalnym hymnem nowych bohaterów — tych poległych w czasie Rewolucji Godności i tych, którzy giną podczas woj-

ny w Donbasie. Spontanicznie upowszechniła się również zbiorcza nazwa poległych na Majdanie — „Niebiańska Sotnia” (*Nebesna sotnia*), będąca tytułem wiersza (*Nebesna sotnia wojiniw Majdanu*) napisanego pod wpływem bieżących wydarzeń przez ukraińską poetkę Tetianę Domaszenko (2014). Miejsca, w których polegli protestujący, zostały oznaczone setkami kwiatów i zniczy, do których dodano wstążki w patriotycznych kolorach (oficjalne żółto-niebieskie barwy państwowe i nieoficjalne kolory ukraińskich nacjonalistów — czerwony i czarny), flagi, zdjęcia zmarłych, wianuszki kwiatów, maskotki, symbole religijne (ikony, krzyżyki, różańce) oraz osobiste wyznania, wiersze czy rysunki (zob. Muchomorowa 2014). Podobne „tymczasowe, spontaniczne pomniki” powstawały w innych ukraińskich miastach, między innymi we Lwowie, Połtawie oraz Dnieprze (zob. Czornohor 2014; Pałamarczuk 2014). Tradycyjne panachidy miały miejsce w okresie czterdziestodniowej prawosławnej żałoby, a nabożeństwom religijnym towarzyszyły zarówno artystyczne wydarzenia, jak i polityczna agitacja, związana z formowaniem nowego, porewolucyjnego rządu.

Jeszcze w lutym 2014 roku ulica Instytucka w Kijowie, która była świadkiem najtragiczniejszych wydarzeń Rewolucji Godności, została przemianowana na aleję Bohaterów Niebiańskiej Sotni. Była to inicjatywa spontaniczna i oddolna, szybko zaakceptowana przez nowe władze miejskie. Podobne decyzje zostały podjęte przez kolejne ukraińskie miasta, które zdecydowały się na przemianowanie ulic i placów, tak by uhonorować „Niebiańską Sotnię”, „bohaterów Majdanu” bądź pojedyncze osoby, które poległy w czasie protestów (Chmelowska 2014). Innym sposobem spontanicznej memorializacji nowych bohaterów jest sztuka, również ta manifestująca się w przestrzeni publicznej. Murale poświęcone wydarzeniom i bohaterom Rewolucji Godności można odnaleźć w wielu ukraińskich miastach, między innymi we Lwowie, Iwano-Frankiwsku, Kijowie, Odessie czy Dnieprze. Na wielu z nich nowi bohaterowie są przedstawiani jako skrzydlate anioły; skrzydła pojawiają się także jako symbol opieki nad protestującymi.

Spontaniczność kultu „bohaterów Niebiańskiej Sotni” okazała się sprzyjającą okolicznością dla nowych ukraińskich władz, które szukały sposobów legitymizacji, wyciszenia kryzysu społecznego i politycznego, a jednocześnie narzędzi mobilizacji społeczeństwa w obliczu narastającego na wschodzie kraju zagrożenia militarnego. Aneksja Krymu przez Rosję, liczne antyrządowe demonstracje w miastach wschodniej i południowej Ukrainy, a także początek „antyterrorystycznej operacji” przeciwko separatystom z Donbasu — wszystko to postawiło nowy rząd w bardzo trudnej sytuacji. Rządzący potrzebowali szybkich i stanowczych gestów pokazują-

cych, że stoją po stronie społeczeństwa i są w stanie spełnić żądania związane z demokratyzacją systemu politycznego, reformami społeczno-ekonomicznymi, a jednocześnie wynikające z potrzeby obrony państwa i zachowania jego integralności terytorialnej. Instytucjonalizacja spontanicznego kultu bohaterów walki o nową, silną, niepodległą Ukrainę była zatem spełnieniem społecznych oczekiwań i symbolicznym gestem solidarności władzy ze społeczeństwem. Jednocześnie heroizacja uczestników Rewolucji Godności okazała się skuteczną strategią polityczną, pozwalającą na legitymizację władzy jako „kontynuatorów” i „spadkobierców” Majdanu.

„BOHATEROWIE NIE UMIERAJĄ”: SPOSOBY OFICJALNEJ HEROIZACJI UCZESTNIKÓW REWOLUCJI GODNOŚCI I WOJNY W DONBASIE

Już 24 lutego 2014 r., a więc zaledwie w kilka dni po tragicznych wydarzeniach w Kijowie, Rada Najwyższa Ukrainy zwróciła się do przyszłego prezydenta kraju o pośmiertne nadanie tytułu „Bohatera Ukrainy”³ poległym i śmiertelnie ranionym cywilnym uczestnikom „pokojowych aktów protestu mających miejsce od listopada 2013 do lutego 2014 roku” (Uchwała Rady Najwyższej Ukrainy nr 12/2014). Dekretem nowego prezydenta Ukrainy Petra Poroszenki z dnia 21 listopada 2014 r., tytułem tym i Złotą Gwiazdą zostało nagrodzonych pośmiertnie dziewięćdziesięciu dziewięciu uczestników protestu. Zostali oni uhonorowani „za odwagę obywatelską, patriotyzm, heroiczną obronę konstytucyjnych zasad demokracji, praw i wolności człowieka, bezinteresowną służbę dla narodu ukraińskiego podczas Rewolucji Godności” (Dekret Prezydenta Ukrainy nr 890/2014). Należy podkreślić, że jest to jedyny przypadek w historii Ukrainy, gdy najwyższym tytułem państwowym została uhonorowana jednocześnie tak liczna grupa osób.

Ponieważ wśród członków symbolicznej „Niebiańskiej Sotni” znaleźli się obcokrajowcy — dwóch obywateli Gruzji i obywatel Białorusi — którzy według ustawy nie mogą otrzymać tytułu „Bohatera Ukrainy”, został ustanowiony specjalny „Order Bohaterów Niebiańskiej Sotni” (*Orden Herojiw Nebesnoji Sotni*), wręczany nie tylko za cywilną odwagę i bezinteresowną służbę w czasie wydarzeń na Majdanie, ale również — potencjalnie — w czasie „innych wydarzeń, związanych z obroną niezależności, suwerenności i terytorialnej integralności Ukrainy” (Dekret Prezydenta Ukrainy

³ Tytuł „Bohater Ukrainy” (*Heroj Ukrainy*) jest najwyższym tytułem honorowym na Ukrainie, przyznawanym bądź wraz z cywilnym Orderem Państwowym (*Orden Derżawy*) bądź militarną Złotą Gwiazdą (*Zołota zirka*).

nr 844/2014). Order ma postać „niebiańskiego wojownika w zbroi, z tarczą i mieczem” wpisanego w krzyż. Jego uzbrojenie jest stylizowane na to, jakim posługiwali się protestujący w czasie Euromajdanu. Dewizą orderu jest napis „Wolność i Godność”.

Pierwsze państwowe oznaczenia dla nowych bohaterów zostały wręczone w Dniu Godności i Wolności (*Deń Hidnosti ta Swobody*), nowego państwowego święta, ustanowionego dla uczczenia uczestników dwóch ukraińskich demokratycznych rewolucji — Pomarańczowej Rewolucji z 2004 roku i Rewolucji Godności z przełomu lat 2013/2014 (Dekret Prezydenta Ukrainy nr 872/2014). Wkrótce, zgodnie z prezydenckim dekretem (nr 69/2015) określającym oficjalne sposoby upamiętniania bohaterów Majdanu, wprowadzono Dzień Bohaterów Niebiańskiej Sotni (*Deń Herojiw Nebesnoji Sotni*), od 2015 roku ustawowo obchodzony 20 lutego. Państwowe obchody z jednej strony wykorzystują elementy spontanicznego kultu, takie jak nazwa „Niebiańska Sotnia”, nieoficjalna pieśń-requiem czy okrzyk „Chwała Ukrainie! Bohaterom chwała!” (*Sława Ukrajini! Herojam sława!*), będący tradycyjnym pozdrowieniem ukraińskich nacjonalistów⁴. Jednocześnie są one okazją do promowania oficjalnej narracji wydarzeń, podkreślającej obywatelski, a nie oparty na wyznaczniku etnicznym patriotyzm oraz demokratyczny i proeuropejski wybór Ukrainy. W opowieści tej, promowanej w ramach polityki symbolicznej prowadzonej przez prezydenta, bohaterowie Niebiańskiej Sotni „oddali życie za europejską przyszłość Ukrainy” i możliwość życia w „prawdziwie europejskim kraju” (Poroszenko 2016a). Promowana przez państwo narracja wydarzeń pozwala na legitymizowanie nowego ukraińskiego rządu jako „wykonawców” rewolucyjnych celów i „moralnych spadkobierców” jej wartości. Dlatego polityka integracji z Unią Europejską i strukturami NATO przedstawiana jest jako „implementacja woli narodu” (Poroszenko 2017), a wdrażane reformy — jako „kolejny etap rewolucji” (Poroszenko 2014). Nowi bohaterowie wskazują zatem na cele i wartości, jakie mają stać się podstawą scalającej ukraiński naród spójnej tożsamości.

Podobny proces instytucjonalizacji kultu i oficjalnej heroizacji objął również osoby od 2014 roku walczące w Donbasie, w szeregach zarówno ochotniczych batalionów, jak i formalnych oddziałów sił zbrojnych. Ihor

⁴ Pozdrowienie ukraińskie z okresu Ukraińskiej Republiki Ludowej (1917–1920), używane przez członków OUN i UPA podczas drugiej wojny światowej, zdaniem niektórych badaczy podczas Rewolucji Godności zmieniło znaczenie z radykalnie nacjonalistycznego na patriotyczne (zob. Portnov 2014, s. 13). Od października 2018 roku, decyzją Rady Najwyższej Ukrainy (nr 9036), „Chwała Ukrainie” jest oficjalnym pozdrowieniem Ukraińskich Sił Zbrojnych i Narodowej Policji Ukrainy.

Poszywają, dyrektor Narodowego Muzeum Rewolucji Godności, w rozmowie z Radiem Swoboda, przyznał, że zapoczątkowana na Majdanie tradycja honorowania tragicznie zmarłych bohaterów wykorzystywana jest obecnie przy upamiętnianiu żołnierzy poległych na wschodzie kraju (Kostiuk 2018). O tej kontynuacji świadczy chociażby hasło „Bohaterowie nie umierają” (*Heroji ne wmyrajut’*) i pieśń *Płyną kaczk*i, które stały się symbolem ostatniej drogi Niebiańskiej Sotni, a dzisiaj pojawiają się podczas oficjalnych pogrzebów żołnierzy poległych w Donbasie.

Należy zauważyć, że pogrzeby te przyjmują coraz bardziej wystandaryzowaną formę, a wygląd nagrobka został uregulowany zgodnie z „Zaleceniami dla lokalnych organów władzy wykonawczej i samorządu terytorialnego w sprawie działań związanych z heroizacją osób, które oddały życie za niepodległość Ukrainy, uhonorowania ich pamięci, patriotycznej edukacji i konsolidacji narodu ukraińskiego”. Dokument taki przygotował Ukraiński Instytut Pamięci Narodowej (UIPN 2014a). Wojskowe sektory zgodne ze ścisłymi wytycznymi powstały już na cmentarzach wielu miast Ukrainy, między innymi Kijowa, Chersonia, Lwowa czy Dniepru. Zgodnie z rekomendacjami Instytutu oficjalne nekrologi również powinny mieć standardową formę, podobnie jak „wspomnienia” umieszczane w rocznice śmierci poległych bohaterów.

Heroizacja żołnierzy poległych w Donbasie ma stać się „enzymem, który jednoczy państwo ukraińskie i naród ukraiński oraz mobilizuje ukraińskie społeczeństwo do realizacji ambitnych zadań związanych z budowaniem państwa” (UIPN 2014a). Memorializacja najnowszej historii Ukrainy i upamiętnienie jej bohaterów na poziomie państwowym jest „niezwykle ważnym zadaniem z powodów moralno-etycznych, jak i dla konsolidacji społeczeństwa, tworzenia spójnej pamięci zbiorowej i tożsamości narodowej” (UIPN 2014a). Heroizacja jest „ważnym elementem podnoszenia morale żołnierzy” (UIPN 2014a), gdyż zaszczenia w nich poczucie, że państwo nie zapomni ich ofiary i pamięć o nich będzie godnie uczczona. Jednocześnie heroiczne postawy ukraińskich żołnierzy i oficerów, ich „odwaga, męstwo, umiejętności wojskowe okazywane w walce z wrogiem” (UIPN 2014a) powinny stać się popieranym przez państwo wzorem dla wszystkich obywateli Ukrainy i modelem wychowania przyszłych pokoleń. UIPN rekomenduje zatem wdrożenie skonsolidowanego i ujednoliconego systemu upamiętniania nowych bohaterów w celu „podniesienia ducha walki żołnierzy, aktywizacji patriotycznej edukacji młodzieży oraz uhonorowania pamięci poległych wojskowych” (UIPN 2014a).

Lokalne władze są zachęcane do organizowania w instytucjach edukacyjnych, kulturalnych oraz budynkach administracji publicznej wy-

staw fotograficznych i ekspozycji poświęconych wojnie i jej bohaterom. Programy nauczania na różnych szczeblach edukacji powinny uwzględnić odrębne zajęcia poświęcone „współczesnym siłom zbrojnym, bohaterskim wyczynom ukraińskich żołnierzy i zbrojnej walce o niepodległość” (UIPN 2014a). Towarzyszyć im powinny wydarzenia tematyczne, takie jak wizyty w muzeach, w których znajdują się ekspozycje poświęcone wojnie w Donbasie, spotkania z uczestnikami działań wojennych i weteranami czy oglądanie filmów dokumentalnych.

Ważnym sposobem heroizacji uczestników wojny w Donbasie są specjalne święta i dni pamięci, podobnie jak w przypadku bohaterów Niebiańskiej Sotni. W 2014 roku dekretem prezydenckim (nr 806/2014) ustanowiono Dzień Obrońcy Ukrainy (*Deń zachysnyka Ukrainy*), który zastąpił zakorzenione w radzieckiej przeszłości święto Obrońcy Ojczyzny. Data nowego święta, wyznaczona na 14 października, jest zanurzona — jak objaśnia Wołodymyr Wjatrowycz, prezes UIPN — w ukraińskiej tradycji wojskowej jako Dzień Ukraińskiego Kozactwa, symboliczny dzień założenia Ukraińskiej Armii Powstańczej oraz prawosławne święto Pokrowy, czyli Opieki Najświętszej Bogurodzicy (UIPN 2014b). Z kolei w styczniu 2017 roku postanowieniem Rady Najwyższej Ukrainy (nr 1822-VIII/2017) wprowadzono Dzień Ukraińskiego Ochotnika (*Deń ukrajinskocho dobrowolcia*), obchodzony 14 marca. Data ta upamiętnia przybycie w 2014 roku na poligon pod Kijowem pierwszego oddziału Samoobrony Majdanu, co w sposób symboliczny zapoczątkowało bojowy szlak ochotniczych batalionów.

Zgodnie z rekomendacjami UIPN w te święta, a także w pozostałe święta państwowe, takie jak Dzień Niepodległości, Dzień Konstytucji, Dzień Jedności Ukrainy, do protokołu oficjalnych obchodów powinno wejść odwiedzenie na cmentarzach sektorów wojskowych pochówków i innych miejsc upamiętniających walczących w Donbasie, połączone ze składaniem kwiatów, zapaleniem zniczy i rytualnymi „minutami ciszy”. W tygodniach poprzedzających i następujących po oficjalnych świętach państwowych w korytarzach lokalnych organów samorządowych, administracji państwowej, instytucjach edukacyjnych i kulturalnych powinny zostać umieszczone portrety bohaterów, opatrzone hasłami „Oni zginęli za istnienie ukraińskiego państwa” (*Wony zahynuły, szczoob isnuwała Ukrajinska derżawa*) bądź „Pamiętajcie o tych, którzy oddali wszystko Ukrainie” (*Pamjataj pro tych, chto widdaw wse dla Ukrainy*). Wizyty na grobach powinny stać się również elementem oficjalnego przyjmowania zagranicznych delegacji (UIPN 2014a).

Planowa i realizowana przez centralną i regionalne administracje memorializacja powinna objąć tworzenie nowych pomników, memoriałów oraz pamiątkowych tablic oraz nazywanie miejscowości, ulic i organizacji imionami poległych w Donbasie. Już w pierwszych miesiącach trwania konfliktu UINP odnotował co najmniej 124 upamiętnienia poświęcone bohaterom wojny na wschodzie kraju (UIPN 2014c). Pamiątkowe tablice umieszczane są na budynkach, w których wychowali się, żyli i uczyli polegli żołnierze, w centrach miast, parkach i na osiedlach powstają kolejne poświęcone im pomniki, a ich nazwiskami nazywa się nie tylko ulice i szkoły, ale również miejscowości (UINP 2015). Należy jednak zauważyć, że pierwsze upamiętnienia w przestrzeni publicznej — w tym nie tylko wspomniane wcześniej spontaniczne „kapliczki”, ale również pomniki, sale pamięci, a nawet muzea — były rezultatem nie oficjalnych rozporządzeń wpływających z założeń państwowej polityki symbolicznej, lecz raczej wynikiem inicjatyw społecznych wspieranych przez lokalne władze.

SPOŁECZNA PRODUKCJA BOHATERA: ROLA OBYWATELSKIEJ INICJATYWY

Badacze wojennych upamiętnień zauważają, że w organizację procesu memorializacji zaangażowani są różni aktorzy społeczni: instytucje państwowe, opozycyjne organizacje polityczne, organizacje zrzeszające żołnierzy, weteranów i ofiary wojny, żyjący uczestnicy wydarzeń oraz rodziny i bliscy tych, którzy polegli, a także lokalni aktywiści, artyści czy historycy biorący udział w życiu publicznym (zob. Ashplant, Dawson, Roper 2000; Gillis 1996; Winter, Sivan 1999). Motywuje ich potrzeba zarówno zachowania w pamięci żyjących i przyszłych pokoleń heroicznych wysiłków w obronie ważnych społecznie celów, jak i wyrażenia indywidualnego żalu i traumy po stracie kogoś bliskiego. Narracje dotyczące wojennych wydarzeń i ich uczestników mogą się różnić w zależności od poglądów i interesów ich twórców. Pamięć o wojnie i jej bohaterach nigdy nie jest jednogłosową opowieścią, a próby narzucania hegemonicznej wersji historii przez jednego aktora — najczęściej przez państwo — najczęściej skutkują powstaniem opozycyjnych przeciwnarracji.

Decentralizację procesu memorializacji niedawnych i trwających wydarzeń związanych z Rewolucją Godności i konfliktem zbrojnym w Donbasie możemy również zaobserwować na współczesnej Ukrainie. Wytwarzaniu „nowych bohaterów” i włączaniu ich w kulturowy kanon wiedzy, składający się z „tych informacji, które znać powinna każda osoba funkcjonująca jako pełnoprawny członek społeczności” (Szpociński 1989, s. 21), towarzy-

szy przenikanie się spontanicznych inicjatyw społecznych podejmowanych przez obywatelskie organizacje i aktywistów z oficjalną polityką historyczną władz, reprezentowaną przez Ukraiński Instytut Pamięci Narodowej. Ważnymi aktorami w procesie heroizacji i upamiętniania uczestników Euromaidanu i wojny na wschodzie kraju są również ukraińskie Cerkwie i związki wyznaniowe (por. Krawchuk, Bremer 2016), władze regionalne (por. Zhurzhenko 2011) oraz opozycyjne grupy polityczne, często związane z batalionami ochotniczymi walczącymi w Donbasie, takie jak Prawy Sektor czy Korpus Narodowy.

Widać to zwłaszcza w przypadku praktyk kommemoracyjnych w przestrzeni publicznej ukraińskich miast. Pomniki i tablice poświęcone Niebiańskiej Sotni i poległym w „sferze ATO” powstają w większości dzięki różnego rodzaju inicjatywom obywatelskim. Jak zauważa Wołodymyr Bondarczuk, przewodniczący organizacji Rodziny Bohaterów Niebiańskiej Sotni, zrzeszającej 167 członków rodzin poległych: „Pierwsze upamiętnienia zabitym stawiali ich towarzysze z sotni. Do dziś nie znamy twórców wielu pomników, które powstały w pierwszych tygodniach od wydarzeń” (Poszywało 2017, s. 32). Pomniki te znajdują się wzdłuż dawnej ulicy Instytuckiej (dziś aleja Bohaterów Niebiańskiej Sotni) oraz ulicy Hruszewskiego, znacząc miejsca śmierci konkretnych osób. Wiele z nich zbudowano z kostki brukowej, używanej w charakterze amunicji w trakcie protestów, ozdobione zostały również takimi autentycznymi artefaktami-świadcami wydarzeń jak opony, elementy barykad czy kaski protestujących. Mimo że na ulicy Bohaterów Niebiańskiej Sotni powstały już dwa oficjalne miejsca upamiętnień, z fotografiami zabitych oraz miejscem na zapalenie zniczy i składanie kwiatów, ludzie wciąż tworzą nowe upamiętnienia, a także przyczepiają patriotyczne wstążki, kwiaty, listy, zdjęcia i wiersze do rosnących wzdłuż chodnika drzew.

Mimo że Kijów wciąż czeka na powstanie głównego, finansowanego przez państwo, Narodowego Memoriału poświęconego poległym bohaterom, spacerując po kijowskich ulicach nietrudno trafić na liczne ślady upamiętniania w postaci wielkoformatowych i niewielkich murali na ścianach budynków czy wmurowanych tablic informujących o tym, że w danym miejscu urodził się czy mieszkał bohater. Pomniki Bohaterów Niebiańskiej Sotni stanęły na przeciwko budynku administracji rejonu Darnica, w lewobrzeżnym Kijowie, a także pod budynkiem Instytutu Ekologii i Prawa na ulicy Turheniewskiej. Oba były wynikiem inicjatyw obywatelskich, wspieranych przez władze miejskie. Podobne pomniki powstały w innych miastach Ukrainy, na przykład w Winnicy, Mikołajewie, Połtawie czy Tarnopolu. Mają one bardzo różną postać, począwszy od socrealistycznego

wyobrażenia konkretnych bohaterów, jak w przypadku pomnika Romana Huryka w Iwano-Frankiwsku czy pomnika Bohaterów Niebiańskiej Sotni w Łucku, aż po formy sakralizowane, pełne symboliki religijnej, jak w przypadku pomnika w Czerkasach czy na terenie greckokatolickiego monasteru w Jublyku na Zakarpaciu.

Podobna różnorodność towarzyszy pomnikom i upamiętnieniom stawianym ku czci żołnierzy i ochotników poległych na wschodzie kraju. Pierwszy w Kijowie pomnik poświęcony ochotnikom wojny w Donbasie powstał z inicjatywy mieszkańców na osiedlu Trojeszczyna, z dala od centrum miasta i został sfinansowany przez prywatnych darczyńców. Również kontrowersyjny pomnik ku czci „wojowników ATO”, przedstawiający miecz wbity w mapę Rosji, oraz pomnik Mirosława Mysła, ochotnika walczącego na wschodzie w batalionie Karpacka Sicz, są ukryte wśród bloków na kijowskich osiedlach. Pierwszy jest inicjatywą organizacji weteranów, a środki na jego wybudowanie pochodzą z publicznej zbiórki. Drugi powstał przy współudziale patriotycznej organizacji „Sokół”, batalionu, w którym służył Mysła, a także Rady Miejskiej miasta Kijowa. Upamiętnienia będące rezultatem obywatelskich inicjatyw są obecne także w przestrzeni publicznej miast wschodniej i południowej Ukrainy, co opisuje Iryna Sklokina (2018). Badaczka zauważa również obecność pomników tworzonych przez instytucje resortowe, takie jak lokalne Urzędy Bezpieczeństwa Ukrainy, poświęconych przede wszystkim udziałowi reprezentantów tych instytucji w działaniach wojennych. Warto zwrócić uwagę na tak zwane „ściany pamięci”, na których umieszcza się zdjęcia bohaterów. W Kijowie ściana taka powstała na murze Soboru św. Michała Archanioła, który w czasie protestów na Majdanie wpierał protestujących i mieścił szpital polowy, a od grudnia 2018 roku jako główna świątynia Prawosławnej Cerkwi Ukrainy nieustannie bierze udział w misji krzewienia patriotyzmu i budowania niezależnego państwa ukraińskiego.

Muzealizacja Rewolucji Godności i wojny w Donbasie, przyczyniająca się do tworzenia i utrwalania figur „nowych bohaterów”, w dużej mierze również nosi obywatelski charakter. Idea stworzenia „muzeum Majdanu” powstała już w styczniu 2014 roku wśród biorących udział w protestach aktywistów i pracowników instytucji kulturalnych. Narodowy Memorialny Kompleks Bohaterów Niebiańskiej Sotni — Muzeum Rewolucji Godności, stworzony rozporządzeniem Rady Ministrów (nr 1186/2015) i prezydenckim dekretem (nr 138/2016), dziś jest flagowym projektem państwowym poświęconym memorializacji wydarzeń z przełomu lat 2013/2014 i ich uczestników, wspieranym przez instytucje państwowe, w tym przez Ukraiński Instytut Pamięci Narodowej. Należy przy tym zauważyć, że koncepcja

muzeum powstaje w ścisłej współpracy z rodzinami bohaterów Niebiańskiej Sotni oraz z aktywnymi uczestnikami Rewolucji Godności. Biorą w tym udział takie organizacje jak Samoobrona Majdanu, AutoMajdan, Biblioteka Majdanu czy Centrum Prasowe Majdanu. Projekt konsultowany jest także z zagranicznymi ekspertami (Poszywajło 2017, s. 28–30). Jako państwowy projekt, planowany z wielkim rozmachem, Muzeum Rewolucji Godności wciąż nie ma swojej siedziby i prowadzi działalność głównie w sferze edukacyjnej i wydawniczej.

Dużo szybszy proces organizowania wystaw możliwy jest w przypadku muzeów pozostających poza centralnymi strukturami. To dlatego pierwsze na Ukrainie muzeum poświęcone bohaterom Niebiańskiej Sotni powstało w Iwano-Frankiwsku, jako oddolna inicjatywa obywatelska sfinansowana przez Ołeksandra Szewczenkę, lokalnego przedsiębiorcę i polityka. Muzeum zostało otwarte już 11 września 2015 r., po roku intensywnych prac kierowanych przez artystę Romana Bonczuka, który był głównym inicjatorem i wykonawcą projektu. W tworzeniu placówki aktywnie uczestniczyli lokalni wolontariusze oraz artyści, którzy uzyskali w ten sposób wolną przestrzeń wyrażania artystycznych wizji związanych z wydarzeniami na Ukrainie.

Pierwsze muzeum poświęcone wojnie w Donbasie również było rezultatem oddolnej inicjatywy. Powstało w Dnieprze, mieście znajdującym się około 160 kilometrów od strefy konfliktu. Jego mieszkańcy od wiosny 2014 roku masowo wstępowali do ochotniczych batalionów i tworzyli cywilne grupy wolontariuszy wspierających działania wojenne. Wysiłkowi zarówno wojskowych, jak i cywilnych bohaterów poświęcone jest Muzeum Obywatelskiego Wysiłku Regionu Dniepropietrowszczyzny w Wydarzeniach ATO (*Hromadianskyj podwyh Dnipropetrowszczyzny w podijach ATO*), otwarte na początku 2017 roku. Co ciekawe, dyrektorem muzeum, pracownikami, a także przewodnikami oprowadzającymi po wystawach są weterani „operacji antyterrorystycznej”, co skutkuje powstaniem bardzo zaangażowanej i intymnej muzealnej narracji o wydarzeniach. Ekspozycję tworzą autentyczne przedmioty przywiezione z pól bitew, w tym karetka pogotowia, wozy bojowe, elementy bunkrów, uzbrojenia i wyposażenia żołnierzy. Wydzielonym w muzeum miejscem jest Sala Pamięci, poświęcona poległym bohaterom, gdzie obok fotografii znajdują się ich osobiste przedmioty, takie jak szachy, książki, ikony, list od matki czy uszkodzony w wyniku wybuchu telefon komórkowy. Podobne miejsce znajduje się w muzeum w Iwano-Frankiwsku, gdzie pod „ikoną-obrazem”, z wyobrażeniem bohaterów Rewolucji Godności jako świętych, odwiedzający zapalają znicze i składają kwiaty. W sposób szczególnie wyraźny widać tu, że upa-

miętnienia nowych bohaterów, powstające bezpośrednio pod wpływem ich heroicznych czynów, są jednocześnie „miejscami pamięci”, kreującymi mit wspólnoty politycznej, i „miejscami żałoby”, w których bliscy mogą oddawać cześć i opłakiwać zmarłych (por. Winter 1995).

PODSUMOWANIE

Podjęłam tu analizę procesu społecznej konstrukcji bohatera w warunkach trwającego konfliktu. Posługując się przykładami działań służących heroizacji uczestników Rewolucji Godności i wojny w Donbasie, przedstawiłam (1) sposoby tworzenia społecznie istotnych znaczeń i opowieści wokół „nowych ukraińskich bohaterów”, (2) podmioty biorące udział w tym procesie, a także (3) funkcje upamiętniania bohaterów w przeżywającym wojnę społeczeństwie. Jak zauważają obserwatorzy, gwałtowny konflikt, który wybuchł w ukraińskim społeczeństwie w 2014 roku i w krótkim czasie pochłonął tysiące ofiar, spowodował krystalizację granic wspólnoty narodowej i politycznej oraz jej konsolidację w obliczu wspólnego wroga (zob. Kulyk 2016; Wilson 2016). Skupiłam się na roli „nowych bohaterów” w tych procesach.

Stopniowa instytucjonalizacja spontanicznego i oddolnego kultu setek Ukraińców, którzy w ostatnich latach poświęcili swoje życie w obronie suwerenności i terytorialnej integralności kraju, przejawia się w tworzeniu nowych świąt, odznaczeń, pomników i muzeów. Nasycają one przestrzeń publiczną symbolami i znaczeniami związanymi z heroiczną walką o Ojczyznę, jednocześnie upamiętniając minione bohaterskie czyny i mobilizując społeczeństwo do kolejnych. W miarę jak zwiększa się liczba odznaczonych tytułem „Bohatera Ukrainy”, wzrasta zasób pozytywnych wzorów służących kreowaniu obywatelskiego ideału młodego ukraińskiego państwa. Nowych bohaterów może różnić język, wyznawana wiara czy stosunek do historii, ale wszystkich łączy „patriotyczna miłość do ojczyzny” i pragnienie budowania „silnej Ukrainy” (zob. Poroszenko 2016b). Kreacja nowych bohaterów ułatwia tworzenie spójnej narracji tożsamościowej, wskazując na wspólne cele i wartości służące budowie demokratycznej, europejskiej Ukrainy (zob. Poroszenko 2016a), a zarazem integrując trudną i heterogeniczną przeszłość kraju w jedną opowieść o wielowiekowej walce narodowowyzwoleńczej Ukraińców (Poroszenko 2017b).

Konstrukcji nowych ukraińskich bohaterów towarzyszy wielogłos, tworzony zarówno przez instytucje państwowe, jak i organizacje polityczne i społeczne zrzeszające różnego rodzaju aktywistów, uczestników wydarzeń, weteranów, członków ich rodzin i bliskich. Wszyscy oni żywią

wspólne pragnienie, by nowi bohaterowie „nie umarli” i zostali zachowani w pamięci przyszłych pokoleń. Treść wspomnień i sposoby ich reprezentacji wciąż pozostają otwartym polem społecznej negocjacji.

BIBLIOGRAFIA

- Alexander Jeffrey C., Eyerman Ron, Giesen Bernard, Smelser Neil J., Sztompka Piotr, 2004, *Cultural Trauma and Collective Identity*, University of California Press, Berkeley.
- Ashplant Timothy G., Dawson Graham, Roper Michael (red.), 2000, *The Politics of War Memory and Commemoration*, Routledge, London–New York.
- Calder Angus, 2004, *Disasters and Heroes: On War, Memory and Representation*, University of Wales Press, Cardiff.
- Campbell Joseph, 2013 [1949], *Bohater o tysiącu twarzy*, tłum. Andrzej Jankowski, Nomos, Kraków.
- Carlyle Thomas, 2001 [1841], *On Heroes, Hero Worship, and the Heroic in History*, Electric Book Co., London.
- Coker Christopher, 2007, *The Warrior Ethos: Military Culture and the War on Terror*, Routledge, London.
- Coker Christopher, 2009, *War in the Age of Risk*, Polity, Cambridge.
- Coker Christopher, 2014, *Men at War: What Fiction Tells Us About Conflict, From the Iliad to Catch-22*, Hurst&Company, London.
- Cooper Nicola, Hurcombe Martin, 2009, *The Figure of the Soldier*, „Journal of War and Culture Studies”, t. 2(2), s. 103–104.
- Čolović Ivan, 2001, *Polityka symboli. Eseje o antropologii politycznej*, tłum. Magdalena Petryńska, Universitas, Kraków.
- Dawson Graham, 1994, *Soldier Heroes: British Adventure, Empire, and the Imagining of Masculinities*, Routledge, New York.
- Domaszenko Tetiana, 2014, *Nebesna sotnia wojiniw Majdanu*, Duchowna wiś, Kyjiw.
- Enemark Christian, 2014, *Armed Drones and the Ethics of War: Military Virtue in a Post-Heroic Age*, Routledge, New York.
- Franco Zeno, Blau Kathy, Zimbardo Philip, 2011, *Heroism: A Conceptual Analysis and Differentiation Between Heroic Action and Altruism*, „Review of General Psychology”, t. 15(2), s. 99–113.
- Franco Zeno, Zimbardo Philip, 2016, *The Psychology of Heroism: Extraordinary Champions of Humanity in an Unforgiving World*, w: Arthur G. Miller (red.), *The Social Psychology of Good and Evil*, Guilford, New York, s. 494–523.
- Frisk Kristian, 2018, *Post-Heroic Warfare Revisited: Meaning and Legitimation of Military Losses*, „Sociology”, t. 52(5), s. 898–914.
- Frisk Kristian, 2019, *What Makes a Hero? Theorising the Social Structuring of Heroism*, „Sociology”, t. 53(1), s. 87–103.
- Gelpi Cristopher, Feaver Peter D., Reifler Jason, 2009, *Paying the Human Costs of War: American Public Opinion and Casualties in Military Conflicts*, Princeton University Press, Princeton.
- Gillis John (red.), 1996, *Commemorations: The Politics of National Identity*, Princeton University Press, Princeton.

- Goode William J., 1978, *The Celebration of Heroes: Prestige as a Social Control System*, University of California Press, Berkeley.
- Gray Colin S., 2006, *Irregular Enemies and the Defense of Strategy: Can the American Way of War Adapt?*, US Army College, Carlisle.
- Herzfeld Michael, 1991, *A Place in History: Social and Monumental Time in a Cretan Town*, Princeton University Press, Princeton.
- Howard Michael, 2001, *Wojna w dziejach Europy*, tłum. Tadeusz Rybowski, Ossolineum, Wrocław.
- Hutchins Rachel, 2011, *Heroes and the Renegotiation of National Identity in American History Textbooks: Representations of George Washington and Abraham Lincoln, 1982–2003*, „Nations and Nationalism”, t. 17(3), s. 649–668.
- Kaufman Stuart J., 2001, *Modern Hatreds: The Symbolic Politics of Ethnic War*, Cornell University Press, Ithaca–London.
- King Anthony, 2010, *The Afghan War and “Postmodern” Memory: Commemoration and the Dead of Helmand*, „British Journal of Sociology”, t. 61(1), s. 1–25.
- Klapp Orrin E., 1954, *Heroes, Villains and Fools, as Agents of Social Control*, „American Sociological Review”, t. 19(1), s. 56–62.
- Kober Avi, 2015, *From Heroic to Post-heroic Warfare: Israel’s Way of War in Asymmetrical Conflicts*, „Armed Forces and Society”, t. 41(1), s. 96–122.
- Kohen Ari, 2013, *Untangling Heroism: Classical Philosophy and the Concept of the Hero*, Routledge, New York–London.
- Krawchuk Andrii, Bremer Thomas (red.), 2016, *Churches in the Ukrainian Crisis*, Palgrave Macmillan, New York.
- Kulyk Volodymyr, 2016, *National Identity in Ukraine: Impact of Euromaidan and the War*, „Europe-Asia Studies”, t. 68(4), s. 588–608.
- Luttwak Edward N., 1995, *Toward Post-heroic Warfare*, „Foreign Affairs”, t. 74(3), s. 109–122.
- Maiorova Alina (red.), 2017, *Donbas in Flames: Guide to the Conflict Zone*, Prometheus, Lviv.
- Margry Peter J., Sánchez-Carretero Cristina (red.), 2011, *The Politics of Memorializing Traumatic Death*, Berghahn Books, Oxford–New York.
- Mosse George L., 1990, *Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars*, Oxford University Press, New York.
- Olzacka Elżbieta, 2016, *Wojna a kultura. Nowożytna rewolucja militarna w Europie Zachodniej i Rosji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Onuch Olga, Sasse Gwendolyn, 2016, *The Maidan in Movement: Diversity and the Cycles of Protest*, „Europe-Asia Studies”, t. 68(4), s. 556–587.
- Ossowska Maria, 1973, *Ethos rycerski i jego odmiany*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Portnov Andrij, 2014, *EuroMaidan: Context and Meanings*, „Euxeinos. Governance and Culture in the Black Sea Region”, nr 13, s. 9–14.
- Poszywajło Ihor (red.), 2017, *Majdan: landszafty pamjati*, Nacionalnyj muzej Rewoluciji Hidnosti, Kyjiw.
- Rank Otto, 1914, *The Myth of the Birth of the Hero: A Psychological Interpretation of Mythology*, The Journal of Nervous and Mental Disease Publishing Company, New York.
- Ryan Cheyney, 2014, *The Dilemma of Cosmopolitan Soldiering*, w: Sybille Scheipers (red.), *Heroism and the Changing Character of War*, Palgrave Macmillan, London.

- Sakwa Richard, 2016, *Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands*, I.B. Tauris, London.
- Santino Jack (red.), 2006, *Spontaneous Shrines and the Public Memorialization of Death*, Palgrave Macmillan, New York.
- Scheipers Sibylle, 2014, *Introduction: Toward Post-Heroic Warfare?*, w: Sibylle Scheipers (red.), *Heroism and the Changing Character of War*, Palgrave Macmillan, London.
- Sklokina Iryna, 2018, *Wszanuwaniamia Nebesnoji Sotni ta zahybytych w ATO na schodi ta piwdni Ukrainy*, w: Heorhij Kasianow (red.), *Polityka i pamjat': Dnipro — Zaporizzia — Odesa — Charkiw wid 1990-ch do siohodni*, FOP Szumyłowycz, Lwiw.
- Smith Hugh, 2005, *What Costs Will Democracies Bear? A Review of Popular Theories of Casualty Aversion*, „Armed Forces and Society”, t. 31(4), s. 487–512.
- Szpociński Andrzej, 1989, *Przemiany obrazu przeszłości Polski. Analiza słuchowisk historycznych dla szkół podstawowych 1951–1984*, UW, Warszawa.
- Sørensen Refslund B., 2016, *Public Commemorations of Danish Soldiers: Monuments, Memorials, and Tombstones*, „Critical Military Studies”, nr 2, s. 1–23.
- Trzcziński Łukasz, 2006, *Mit bohaterski w perspektywie antropologii filozoficznej i kulturowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Tsang Rachel, Woods Eric T., 2014, *The Cultural Politics of Nationalism and Nation-building: Ritual and Performance in the Forging of Nations*, Routledge, London–New York.
- Wilson Andrew, 2016, *The Donbas in 2014: Explaining Civil Conflict Perhaps, but Not Civil War*, „Europe-Asia Studies”, t. 68(4), s. 631–652.
- Winter Jay, 1995, *Sites of War, Sites of Mourning: The Great War in European Cultural History*, Press Syndicate of the University of Cambridge, Cambridge.
- Winter Jay, Sivan Emmanuel (red.), 1999, *War and Remembrance in the Twentieth Century*, Cambridge University Press, Cambridge–New York.
- Yekelchik Serhy, 2015, *The Conflict in Ukraine: What Everyone Needs to Know*, Oxford University Press, Oxford.
- Zehfuss Maja, 2009, *Hierarchies of Grief and the Possibility of War: Remembering UK Fatalities in Iraq*, „Millennium: Journal of International Studies”, t. 38(2), s. 419–440.
- Zhurzhenko Tatiana, 2011, *“Capital of Despair”: Holodomor Memory and Political Conflicts in Kharkiv after the Orange Revolution*, „East European Politics and Societies”, t. 25 (3), s. 597–639.

Źródła internetowe

- Chmelowśka Oksana, 2014, *Ukrajina wszanowuje Nebesnu Sotniu u nazwach płoszcz, wułyć, skwe-riw ta parkiw* (<http://tyzhden.ua/News/103442> [25.03.2019]).
- Czornohor Hona, 2014, *U Poltawi sformuwały Memorial pamjati Nebesnij sotni* (<https://poltava.to/news/26748> [25.03.2019]).
- Kostiuk Bohdana, 2018, *«Heroji ne wmyrajut'»: wid Majdanu do derżawnoji polityky pamjati* (<https://www.radiosvoboda.org/a/29660891.html> [25.03.2019]).
- Muchomorowa Tetiana, 2014, *Ne płaczte za mnoju, tilky pomolit'sia: Majdan wszanowuje Nebesnu sotniu na dewjatyj deń trahediji* (<https://risu.org.ua/ua/index/exclusive/reportage/55521/> [25.03.2019]).
- OSCE, 2018, *The Crisis in and around Ukraine* (<https://www.osce.org/ukrainecrisis> [25.03.2019]).

- Pałamarczuk Pawło, 2014, *Na Mołytownyj Majdan lwijwany nesut' swiczky i kwity* (https://galinfo.com.ua/photo/na_molytovnyy_maydan_lvivyany_nesut_swichky_i_kvity_foto_155143.html [25.03.2019]).
- Poroszenko Petro, 2014, *Zvernennia Prezzydenta Ukrainy z nahody Dnia Hidnosti ta Swobody* (<https://www.president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-ukrayini-z-nagodi-dnyagidnosti-ta-svo-34099> [25.03.2019]).
- Poroszenko Petro, 2016a, *Wystup Prezzydenta pid czas ceremoniji uroczystoho pidniattia Derżawnoho Prapora Ukrainy* (<https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-pid-chasceremoniyi-urochistogo-pidnyattya-37911> [25.03.2019]).
- Poroszenko Petro, 2016b, *Wystup Prezzydenta Ukrainy pid czas Paradu Nezalezhnosti* (<https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-pid-chas-paradu-nezalezhnosti-37949> [25.03.2019]).
- Poroszenko Petro, 2017a, *My razem zminyly krajynu, a nasi partneri z Jewropy dotrymalyś swoho słowa i dweri Jewrocojuzu widkryti* (<https://www.president.gov.ua/news/mi-razom-zminili-krajynu-nashi-partneri-z-yevropi-dotrymalis-41806> [25.03.2019]).
- Poroszenko Petro, 2017b, *Pamjatajemo vse welyczne i ne zabuwajemo pro wazki storinky naszoji istoriji* (<https://www.president.gov.ua/news/pamyatayemo-vse-velichne-i-ne-zabuwajemo-pro-vazhki-storinki-43954> [25.03.2019]).
- UIPN 2014a, *Rekomendaciji dla miscewych orhaniw wykonawczoji władzy ta orhaniw miscewoho samowriaduwannia szczodo zachodiw, powjazanych iz herojizacijeju osib, jaki widdaly žyttia za nezaležnist' Ukrainy, wszanuwannia jich pamjati, patriotycznoho wychowannia ta konsolidaciji Ukrainśkoho narodu* (<http://www.memory.gov.ua/page/sektori-viiskovikh-pokhovan> [25.03.2019]).
- UIPN 2014b, *Deń zachysnyka Ukrainy maje widznacatysia 14 żovtnia na Pokrowu* (<http://www.memory.gov.ua/news/den-zakhisnika-ukraini-mae-vidznachatisya-14-zhovtnya-na-pokrovu-institut-natsionalnoi-pam-yati> [25.03.2019]).
- UIPN 2014c, *W Ukraini wstanowily 124 memorialni doszky, pryswiaczeni herojam wijny* (<http://www.memory.gov.ua/news/v-ukraini-vstanovili-124-memorialni-doshki-prisvyacheni-geroyam-viini> [25.03.2019]).
- UIPN 2015, *Dekomunizacija* (<http://www.memory.gov.ua/page/dekomunizatsiya-0> [25.03.2019]).

Akty prawne

- Dekret Prezzydenta Ukrainy nr 806/2014 *Pro Deń zachysnyka Ukrainy* z dnia 14 października 2014.
- Dekret Prezzydenta Ukrainy nr 844/2014 *Pro orden Herojiw Nebesnoji Sotni* z dnia 3 listopada 2014.
- Dekret Prezzydenta Ukrainy nr 872/2014 *Pro Deń Hidnosti ta Swobody* z dnia 23 listopada 2014.
- Dekret Prezzydenta Ukrainy nr 890/2014 *Pro pryswojennia zwannia Heroj Ukrainy* z dnia 21 listopada 2014.
- Dekret Prezzydenta Ukrainy nr 69/2015 *Pro wszanuwannia podwyhu uczasnykiw Rewoluciji hidnosti ta uwicznennia pamjati Herojiw Nebesnoji Sotni* z dnia 11 lutego 2015.
- Dekret Prezzydenta Ukrainy nr 138/2016 *Pro nadannia derżawnomu zakładowi „Memorialnyj kompleks Herojiw Nebesnoji Sotni — Muzej Rewoluciji hidnosti” statusu nacionalnoho* z dnia 12 kwietnia 2016.

Rozporządzenie Gabinetu Rady Ministrów nr 1186/2015 *Pro utworennia derżawnoho zakładu „Memorialnyj kompleks Herojiw Nebesnoji Sotni — Muzej Rewoluciji hidnosti”* z dnia 18 listopada 2015.

Uchwała Rady Najwyższej Ukrainy nr 12/2014 *Pro wspanuwannia uczasnykiw zbrojnych konfliktiw pid czas myrnych akcij protestu* z dnia 24 lutego 2014.

Uchwała Rady Najwyższej Ukrainy nr 1822-VIII/2017 *Pro wstanowlennia Dnia ukrajńskoho dobrowolcيا* z dnia 17 stycznia 2017.

THE SOCIAL CONSTRUCTION OF HEROES DURING A CONFLICT:
ANALYSIS OF THE HEROIZATION OF PARTICIPANTS
IN THE UKRAINIAN REVOLUTION OF DIGNITY
AND THE WAR IN DONBASS

Elżbieta Olzacka
(Jagiellonian University)

Abstract

This article is devoted to the construction of the concept of the “hero” and of “heroism.” In contrast to the majority of Western works on societies that did not experience direct mass war actions during the Second World War and, in the opinion of some scholars, have entered the “post-heroic era,” the author concentrates on Ukrainian society, which since 2014 finds itself in a state of political, social, and military conflict in connection with the mass protests in the winter of 2013–2014, Russia’s annexation of Crimea in March 2014, and the ongoing war with separatists in two eastern regions of the country. The author’s main aim is to analyze the process of the social construction of a hero in conflict conditions. While making use of the examples of activities serving to make heroes of the participants of the Revolution of Dignity and the war in Donbass, the author presents (1) the means of socially creating important meanings and stories about the “new Ukrainian heroes,” (2) the entities taking part in that process, and (3) the function of commemorating heroes in a society experiencing war. The author claims that the armed conflict in Ukraine, which in a brief space of time produced thousands of victims, resulted in the crystallization of national borders and of the political community, with its consolidation in the face of a common enemy. She presents the role of “new heroes” in these processes.

Key words / słowa kluczowe

the concept of a hero / koncepcja bohatera, war / wojna, contemporary Ukraine / współczesna Ukraina, the new Ukrainian / hero nowy ukraiński bohater, crystallization of the national and political community / krystalizacja narodowej i politycznej wspólnoty, historical policy / polityka historyczna